

Oebele Vries (2007)
Asega, is het dingtijd? De hoogtepunten van de
 oudfriese tekstoverlevering
 [Asega, is it time to open the judicial gathering?
 Highlights in the Old Frisian Text Tradition]

Leeuwarden-Utrecht: Steven Sterk

Tom Johnston (Amsterdam)

This massive volume is sure to command a prominent place in any bookcase—and rightfully so. A well-considered compendium of highlights from medieval Frisian literature with accessible translations in both Dutch and Frisian, accompanied by useful information about the historical context in which those texts will have played a role, this book is something we've all been waiting for.

The cognoscenti have every reason to be pleased with this true showpiece for Old Frisian literature. More importantly, the much larger group of Dutch and Frisian speakers who are as yet unfamiliar with that literature now have a genuinely attractive way of getting acquainted with it. The book's first-class functional design is very inviting in that regard.

Standing upright on a shelf, *Asega, is het dingtijd?* would not be out of place in a collection of late medieval Frisian or Dutch manuscripts bound in covers from the 18th or 19th century. Its made-to-look-old, textured spine is wide enough to accommodate a finely lettered, horizontal title. Off the shelf, however, it is a smartly contemporary book with lusciously thick paper, generous margins, and easy-to-read fonts.

Two silk place-marker ribbons, blue and red, form another nod to the 'manuscript' motif, as does the textual layout in the different sections of the book. Just as the scribes of countless medieval manuscripts of similar dimensions wrote their texts in two columns per page, the designer of this book likewise opted for double columns for both the 'Inleiding' (general introduction) and the 'Toelichting' (introductory remarks about each of the 24 selected Old Frisian texts). The book's main section presents the original Old Frisian material—in a smaller but highly readable sans-serif

font and in red ink—in a narrow column located in the inner margin of each page. Flanking these twin inner columns of Old Frisian text are wider, single columns containing the corresponding translation in contemporary Frisian (verso) and Dutch (recto). This system calls to mind the layout typical of medieval manuscripts containing canon law, in which the articles of law themselves were surrounded to the outside and below by often much lengthier glosses with commentary on those particular articles. Even the use of both red and black ink in the main section recalls the simple colour scheme found in most medieval manuscripts (and incunabula).

With all these clever but functional references to the medieval manuscript tradition, it's not surprising that the makers of this book made a point of including plenty of gorgeous, full-colour photographs of selected pages from the beloved bearers of the featured Old Frisian texts themselves. In between the 'Inleiding' and the 'Toelichting', a full eight-leaf quire of colour plates shows six different manuscripts and the incunabula 'Druk', each one opened to where the text of the 'Seventeen Statutes' begins. Each plate fills an entire double-page spread in the book, making it easy to see the finer details of both the handwritten text and the vellum or paper on which it was written. The chronological presentation of the sources provides a handy overview of various different kinds of script used along the Frisian littoral during the high Middle Ages. The final page in this quire offers thumbnail reproductions of all seven spreads, along with the name and address of each manuscript depicted.

A second quire of full-colour photographs follows immediately after the main section with the texts and translations. This time, the reader is treated to a variety of palaeographical and codicological details, once again presented in chronological order. Clearly selected with great affection for the material, these photos reveal the handiwork of the various scribes and other users of these treasured Frisian volumes throughout the centuries: decorated initials and borders, interlinear glosses, commentary and other notes written in the margins, assorted doodles both abstract and figurative, not to mention the various different calligraphic styles. Seen at this level of detail, the photographs cannot help but bring the old texts to life for the uninitiated reader. We are even made privy to the name of the scribe who added glosses and caricatural drawings in the margins of the Old Frisian incunabulum 'Druk' over five centuries ago.

In a surprisingly intimate switch from Dutch to Frisian at the end of the preface—after telling how the book came about and acknowledging those

who helped lay the groundwork or provided assistance or advice with transcriptions and translations—Oebele Vries relates that it was publisher Steven Sterk who first came up with the idea for a book like this. Vries also credits Sterk with allowing Vries to persuade him that including a Dutch translation of the Old Frisian texts, alongside the proposed Modern Frisian translation, would increase the overall impact of such a prestigious project. That was a wise move.

Both sets of translations will go a long way toward fostering an interest in and respect for the literature and culture of medieval Frisia among a much broader audience than the current roomful of Dutch medievalists and scholars of (Old) Frisian who are already familiar with them.

In his ‘Inleiding’ and ‘Toelichting’, too, Oebele Vries manages to make Old Frisian literature appealing and accessible to a much wider circle of readers. The ‘Inleiding’ provides useful background information on the general linguistic, historical, cultural, legal and literary context of the various Old Frisian texts featured in this collection. After a brief explanation of his principles of translation in this book, he concludes by giving a capsule bibliography of more or less recent works on the various themes under discussion. The information provided in this general introduction is balanced and measured: neither too detailed for the uninitiated nor too scanty for those who are already somewhat familiar with Old Frisian literature.

In the ‘Toelichting’, Vries gives more detailed information about each individual text. He starts out by listing the source manuscript of the featured version (along with any parallel versions in other manuscripts), the estimated age of the text in question, and the stage of written Old Frisian represented in that particular version (‘classical’ or ‘post-classical’). Then, in sketching the text’s overall character, content and thematic structure (or lack thereof), he usually also explains something of its specific historical and/or legal context. He often makes cross-references and points out thematic links between certain articles in various different texts. In each case, he concludes by listing the principal studies relevant to each text. In short, the introductions to the individual text aim to appeal to a wide range of readers.

Several of those introductions are essentially engaging mini-lectures and will certainly whet any readers’ appetite. Vries cites passages that are sure to intrigue anyone even remotely interested in (local) mediaeval history. But especially for those who know next to nothing of the literature and culture of medieval Frisia, adding more of those evocative ‘morsels’ would have been even better. While Vries rightly presents the ‘Hunsingo Statutes

of 1252' (text no. 12) as the product of a multilateral attempt to bring order to a region in turmoil, for example, concrete examples would do more to entice first-time readers to browse through such a text. The fact that judges (*redjeva*) in Hunsingo were allowed to accept gifts of up to (the value of) two 'quarts' of beer from the litigants (article 18) somehow speaks more forcefully to the imagination.

The individual introductions vary considerably in length. That of the 'Brocmonna bref' (text no. 11)—by far the longest text in the collection—is the most comprehensive, providing background information that will interest both old hands and greenhorns. A few other introductions do little more than summarise the content of the text in question. The introduction to the so-called 'Asegarecht' (text no. 18)—the source of the book's title—lacks any real background information, for example. In the same way, I would have appreciated a few more particulars about the genesis and especially the probable function of texts such as 'Fon alra Fresena fridome' and 'Hoe dae Fresen toe fridom koemen' (text nos. 21 and 22, respectively), to name just two.

As for the compilation itself, the decision to include entire texts, rather than just their most accessible or most evocative parts, once again reflects the desire to serve both the novice and the aficionado of Old Frisian literature. The well-balanced selection of material from both older manuscripts from east of the Lauwers River and younger ones from the west facilitates a ready comparison between 'classical' and 'post-classical' Old Frisian. Besides the most important 'Pan-Frisian' law texts there are also texts with a strictly regional significance. Beside strictly practical texts of law there are also chiefly ideological and historicising texts. The scope of this book project certainly justifies the exclusion of certain peripheral genres of Old Frisian literature, such as the charters, the more 'modern' (i.e. Romano-canonic inspired) legal texts or so-called 'wedding speeches'. It gives the beginner plenty to start with, and the other genres are widely represented in other editions for those who want more.

All but five of the texts in *Asega, is het dingtijd?* have been published earlier by Buma and Ebel in their critical editions of various different manuscripts, and their normalised and emended transcriptions have remained largely unchanged in this edition. The remaining texts in this collection were edited along the same lines.

Just as the normalised transcriptions make the Old Frisian texts in this volume relatively easy to follow, the new or updated Dutch and Frisian

translations render those texts comprehensible to just about anyone. At the same time, the practiced reader will notice various differences with earlier translations, as these incorporate much recent scholarship (most notably that of the late legal historian N.E. Algra).

The legal character of most of the texts practically requires a chiefly literal translation. Individual words or phrases are often added between parentheses to ensure a smoother read, while numerous words or phrases are glossed between square brackets. In the ‘Seventeen Statutes’ (text no. 3, article 7), for example, the Old Frisian *suthera* (in ‘*tha suthera kininge*’ [to the southern king]) is explained between brackets as meaning ‘Frankish’. Likewise, the expression ‘*binna there benena burch*’ [within the fortress of bones] in the ‘Twenty-four Land Laws’ (text no. 6, article 23) is glossed there as ‘the body’. In a number of other cases where one could use them, however, such glosses are missing. The less-practiced reader would have benefited from a gloss like ‘[i.e. traditional Saxon armour]’ for the expression ‘*with thene stapa helm and with thene rada skeld*’ [against the high helmet and against the red shield] in ‘Thet is ac Frisesk riucht’ (I) (text no. 10, article 10), for example.

The literal translations leave most of the (Old Frisian) medieval legal terminology essentially intact. Over a hundred such archaic terms are very briefly defined in a ‘Glossarium’ at the rear of the book, with references to the relevant text numbers. The subsequent ‘Zakenregister’ (index) has a much more complete list of the medieval legal, administrative and religious terms, along with the page numbers where they occur, in the various texts. While both resources are helpful, a single reference register might have been more practical: a number of items in the ‘Zakenregister’ (e.g. *borgtocht*, *maagschap*, *naasting*) could easily have been included in the ‘Glossarium’ as well, since they will be unfamiliar to any non-specialist readers. Surprisingly, neither the ‘Glossarium’ nor the ‘Zakenregister’ refers the reader to the discussion of many such terms in the ‘Inleiding’ and/or the ‘Toelichting’.

Any shortcomings that *Asega, is het dingtijd?* has certainly pale in comparison to many virtues of this truly beautiful edition. Oebele Vries has been enormously successful in accommodating both first-time readers of Old Frisian literature and those who are already familiar with it. I would have loved to have such a book when I began studying Old Frisian, and I am more than pleased to have it now.

J.M. van der Horst (2008) Geschiedenis van de Nederlandse syntaxis

Leuven: Universitaire Pers

Eric Hoekstra (Fryske Akademy)

1. Ter inleiding

Een kloek boek in twee dikke delen ligt voor ons. Ik citeer uit de informatieve tekst van de uitgever over dit werk:

Op heldere en gestructureerde wijze beschrijft Van der Horst ontwikkelingen in de zinsbouw vanaf de vroegst overgeleverde teksten (Wachtendonckse Psalmen, Williram) tot aan het hedendaagse Nederlands. Alle stadia werden zorgvuldig geattesteerd met citaten en voorbeeldzinnen, allen voorzien van bronvermelding, om aan te tonen welke constructies gebruikelijk waren in de beschreven periode.¹

Ik bespreek dit omvangrijke werk niet als specialist op het gebied van historische syntaxis, maar als generalist die graag op een zo gemakkelijk mogelijke manier toegang wil krijgen tot de kennis die een specialist zoals Van der Horst te bieden heeft. Gebruiksaspecten van het boek zullen daarom de nadruk krijgen. Tevens zal ik als frisist enige kanttekeningen bij dit werk plaatsen.

2. Algemene aspecten

In zijn *Inleiding* roert Van der Horst verscheidene kwesties aan die van belang zijn voor een visie op het hier besproken werk.

2.1. Wie kan er nog Oud- en Middelnederlands lezen?

Van der Horst (14) merkt op:

Er doet zich momenteel namelijk een opmerkelijke paradox voor: enerzijds zien we een sterke toename van het historisch syntactisch onderzoek, anderzijds is er een onmiskenbare afname van vertrouwdheid met historische teksten.

...

Maar hoe goed het ook is dat de historische syntaxis thans gehuisvest is in het pand waar ook de linguïsten van andere disciplines verblijven, de keerzijde van de medaille is dat de beoefenaar van historische syntaxis soms slecht uit de voeten kan

met oudere teksten: hij of zij heeft niet zelden weinig gelezen, en bijna altijd veel minder dan de collega van een halve eeuw of langer geleden.

Van der Horst heeft hier volkomen gelijk in. Als generalistisch taalkundige die graag in allerlei disciplines rondsnuffelt, ben ik me bij historisch syntactisch onderzoek altijd pijnlijk bewust van mijn geringe kennis van bijvoorbeeld Oud- en Middelnederlands, Oudsaksisch, Oudfries, Oudengels, en zo voorts. Toch heb ik in een eerdere fase van mijn carrière zonder problemen mee kunnen doen aan syntactisch onderzoek naar exotische talen die ik noch sprak noch lezen kon: ik had slechts een abstracte kennis van hun syntaxis.

Hoe kan een relatieve buitenstaander die wel een syntacticus is met de syntactische specialisten op het gebied van een oude taal - of een exotische taal - meedenken en meepraten? Welnu, dat is eenvoudig: als de specialist zijn kennis van het taalmateriaal met hem deelt. Daar zijn sinds jaar en dag conventies voor ontwikkeld, die het mogelijk maken dat de specialist zijn syntactische kennis van een voorbeeldzin deelt met de lezer. Met een goed Nederlands leenwoord zijn dat glossen geheten. In glossen geeft de syntactische specialist aan wat van elk woord de betekenis is, en er wordt, voor zover relevant voor het besproken verschijnsel, voor elk woord of woorddeel aangegeven wat de woordsoort en/of syntactische functie ervan is. Dat stelt de kritische lezer in staat om op hoog nivo mee te denken over het taalmateriaal: hij hoeft niet meer blindelings te vertrouwen op de claims die de specialist maakt, maar kan daar op intelligente wijze vraagtekens bij plaatsen.

Er is nu sprake van een merkwaardige paradox. Taalkundigen die zichzelf presenteren als zijnde het meest gepreoccupeerd met de feiten zijn *het minst geneigd* om diezelfde feiten te glossen zodat ze voor niet-specialistische vakbroeders en vakzusters toegankelijk worden. En aan de andere kant zijn theoretisch taalkundigen, wier vlucht der verbeelding de feitelijke werkelijkheid nogal eens op ongeloofwaardige wijze ontstijgt, *het meest geneigd* om hun zinnen van glossen te voorzien. Dit is niet de plek om naar verklaringen voor deze paradox te zoeken. Feit is wel dat Van der Horst er aan de ene kant voor gekozen heeft om gigantische hoeveelheden zinnen te presenteren. Een verschijnsel wordt eerder geïllustreerd met twintig zinnen dan met twee, overigens zonder dat die twintig zinnen nader worden gecategoriseerd of ingedeeld: het betreft blijkbaar “meer van hetzelfde”, wat a priori niet verkeerd is. *Maar*: Van der Horst heeft er aan de andere kant voor gekozen om die zinnen niet te glossen.

Natuurlijk is dat voor de specialist op het gebied van de historische taalkunde van het Nederlands geen bezwaar. Voor de niet-specialistische generalist, die even iets wil opzoeken, is het een groot manco dat hij van de feiten wordt afgehouden niet alleen door zijn eigen gebrek aan kennis, maar ook doordat de specialist blijkbaar niet al zijn kennis met hem heeft willen delen. Helaas is deze gang van zaken in de traditionele taalkunde eerder regel dan uitzondering.

Een voorbeeld. Het descriptieve meesterwerk van Bor (1971) over de syntaxis van het Oudfries wordt amper gebruikt omdat de voorbeeldzinnen niet geglost zijn, terwijl het nota bene zelfs in het Engels geschreven is. Met andere woorden, de doelgroep van Bor betreft lezers die wel Oudfries kunnen lezen, maar geen Nederlands. Van der Horst heeft enerzijds verondersteld dat zijn doelgroep bestaat uit lezers die Oudnederlands kunnen lezen, terwijl hij in zijn *Inleiding* juist beweert dat er maar weinig historische syntactici zijn die vlot een oude taal kunnen lezen.

Plaatsgebrek kan geen argument zijn voor het weglaten van glossen. Het totaal aantal voorbeeldzinnen had wel zodanig verminderd kunnen worden dat er ruimte voor was geweest. Desnoods had de auteur zelfs slechts telkens de eerste twee voorbeelden van een groep voorbeeldzinnen kunnen glossen.

Ditzelfde bezwaar kan ook worden ingebracht tegen andere reuzenwerken op het gebied van de historische syntaxis, zoals Mitchell (1985) over het Oudengels. Daarentegen is descriptief werk van taalkundigen - die niet nadrukkelijk een antitheoretische signatuur uitdragen - doorgaans wel geglost, zoals Koopman (1990), Fischer, Van Kemenade, Koopman & W. van der Wurff (2000). De eerste auteur heeft uit eigen ervaring ondervonden hoezeer gegloste zinnen eigen onderzoek kunnen inspireren en bevorderen. Kortom, het is eeuwig zonde dat de auteur ervoor gekozen heeft om zijn voorbeelden niet te glossen.

2.2. Diepte van de analytische ordening

De hiergeboden GESCHIEDENIS VAN DE NEDERLANDSE SYNTAXIS is eerstenvooral gericht op inventarisatie van de feiten, met veel aandacht voor datering, en terughoudend met verklaringen, theorieën en interpretaties.

Aldus Van der Horst. De inventarisatie van de feiten geschiedt door de feiten in te delen op tijdvak en op vorm.

Met de indeling op tijdvak correspondeert de indeling in boeken:

Boek I.	Oudnederlands, voor 1200
Boek II.	Middelnederlands, 1200-1350
Boek III.	Middelnederlands, 1350-1500
Boek IV.	16 ^e eeuw
Boek V.	17 ^e eeuw
Boek VI.	18 ^e eeuw
Boek VII.	19 ^e en 20 ^e eeuw

Binnen elk boek is dezelfde hoofdstukindeling aangehouden. Dus in elk boek gaat hoofdstuk 7, om een voorbeeld te noemen, over pronomina.

De hoofdstukindeling, die tevens de voornaamste ordening van het feitenmateriaal biedt, is zoals gezegd op vormen gebaseerd. Daarbij moet gedacht worden aan naamvallen, woordsoorten, volgordeverschijnselen. Hieronder de lijst met de in elk boek gebruikte hoofdstukindeling:

- o. Algemeen
1. Naamvallen
2. Genitivus
3. Dativus
4. Accusativus
5. Zelfstandige naamwoorden
6. Bijvoeglijke naamwoorden
7. Pronomina
8. Telwoorden
9. Werkwoorden
10. Preposities
11. Bijwoorden en voornaamwoordelijke constituenten
12. Onderschikkende voegwoorden
13. Nevenschikkende voegwoorden
14. Negatie
15. Volgorde in nominale groepen
16. Plaats van de persoonsvorm
17. Positie van niet-finiete werkwoordsvormen en andere elementen in of bij de zg. "tweede pool".
18. Volgorde van zinsdelen
19. Samentrekking

De onderstreepte hoofdstuktitels zijn nader onderverdeeld. Dankzij deze pragmatische indeling zijn relevante feiten gemakkelijk op te zoeken.

Mogelijk kritiekpunt zou kunnen zijn dat het verschijnsel IPP behandeld wordt in hoofdstuk 9 “Werkwoorden” (9.5. Andere combinaties van werkwoorden > 9.5.1. Algemeen > 9.5.1.3. IPP) terwijl het nauw gerelateerde verschijnsel van volgorde in drieledige werkwoordsgroepen behandeld wordt in hoofdstuk 16 “Plaats van de persoonsvorm” (16.3. Vfn > 16.3.1. Rode/groene volgorde; 16.3.2. Drie- (of meer) ledige werkwoordelijke eindgroepen. Daar fietst het onderscheid tussen hoofd- en bijzin, met eventuele vooropplaatsing van de persoonsvorm, doorheen op een manier die voor de lezer niet duidelijk is. Enfin, Van der Horst merkt zelf al op dat men er niet aan ontkomt om indelingscriteria te gebruiken die voor het ene tijdvak nu eenmaal beter werken dan voor het andere.

Binnen een syntactische categorie wordt soms een systematische lijst van lexicale items besproken, bijvoorbeeld bij de voorzetsels. Soms is er sprake van een doorlopende tekst waarin in een nieuwe alinea een ander lexicaal item aan de orde komt, zoals bij de temporele bijwoorden. Als lezer had ik het wel handig gevonden dat lexicale items zoveel mogelijk als vet kopje worden afgedrukt boven de alinea waarin ze besproken worden, zodat het nog gemakkelijker wordt om bijvoorbeeld “ie” en “nie” te vinden – in het ABN “ooit” en “nooit”. Maar dat zijn details. Over het algemeen is het erg gemakkelijk om de relevante feiten te vinden. En een indeling op vormen is waarschijnlijk de best mogelijke keus.

Wat ik wel mis, is een bespreking van de grote hoeveelheden voorbeeldzinnen die wordt bijgeleverd. Neem bijvoorbeeld het subhoofdstuk 11.1.4 “Bijwoorden van graad” uit Boek 1. Dat beslaat anderhalve pagina. De uitleggende tekst is echter als volgt:

Als bijwoorden van graad treffen we aan:

(een zin)

De combinatie des te + comparatief, die vooral in de 16de eeuw signaleerd kan worden, treffen we ook al aan in de Williram en de Mittelfränkische Reimbibel:

(vijf zinnen)

In de Heliand vinden we in deze positie THIU, wat oorspronkelijk wel een instrumentalis geweest zal zijn:

(zeven voorbeelden, in één geval niet van een gloss, maar van een complete vertaling voorzien)

Vgl. in dit verband ook de Mittelfränkische Reimbibel:

(31 voorbeeldzinnen, onderverdeeld zonder uitleg in groepjes)

Een enkele keer treffen we in deze periode al eens formaties aan als:

(een voorbeeldzin)

Dit is karakteristiek voor het werk van Van der Horst: we krijgen als lezers een enorme hoeveelheid voorbeeldzinnen voor de kiezen, waarover heel summier nadere informatie gegeven wordt over wat er interessant aan zou kunnen zijn. Zouden twee voorbeelden in plaats van 31 ook voldoende zijn geweest? En wat wordt precies bedoeld met de opmerking “Vgl. in dit verband ook de Mittelfränkische Reimbibel”? Slaat dat op de opmerking over de instrumentalis uit de voorgaande zin? De hierboven geciteerde passage is karakteristiek voor de manier waarop het boek als geheel is geschreven.

Iemand die om te beginnen zonder glossen de Oudnederlandse zinnen niet begrijpt heeft aan de begeleidende tekst bijzonder weinig houvast om zich een idee te vormen van wat er over het gebruik van bijwoorden van graad in het Oudnederlands te weten zal zijn. Inderdaad, wie Oudnederlands kan lezen, zal ongetwijfeld begrijpen wat Van der Horst bedoelt. Maar de auteur had zelf al geconstateerd dat er niet veel taalkundigen zijn die nog Oudnederlands kunnen lezen. Door de afwezigheid van uitleg in de begeleidende tekst is het boek nogal een boek voor specialisten, voor insiders, geworden, terwijl het met een kleine inspanning een fantastische *Fundgrube* had kunnen zijn voor de taalkundige horden van geïnteresseerde buitenstaanders – waartoe ondergetekende zichzelf rekent. Ik constateer dat het boek zeer overzichtelijk is ingedeeld, maar dat voor de oudere taalfasen het gebrek aan uitleg van de voorbeeldzinnen de ontoegankelijkheid ervan verder vergroot. Daarmee wordt de toch interessante doelgroep van geïnteresseerde buitenstaanders, die groter is dan die der specialisten, buitengesloten.

3. Fries en andere omliggende talen

Op allerlei plaatsen wordt ook verwezen naar de literatuur betreffende het Engels, het Duits of andere verwante talen. De traditie in handboeken voor de geschiedenis van het Duits en het Engels is dat zij zelden of nooit verwijzen naar verwante of parallelle verschijnselen in nauw verwante talen. Dat is jammer, omdat niet zelden een parallelle kwestie in een andere taal al beter beschreven is, en een boeiend licht werpt op de “eigen” kwestie.

Aldus wederom Van der Horst in zijn Inleiding. Dat is zeker waar. Maar hoe zou het komen dat men zo weinig over de grenzen van zijn eigen specialisme heen ziet? De Engelse of Duitse taalkundige die een beetje Nederlands kan lezen, zal zeker niet zijn weg kunnen vinden in de ongegloste en amper van analytisch commentaar voorziene voorbeeldzinnen van Van der Horst. Datzelfde zal het geval zijn in ander werk op het gebied van de historische syntaxis, dat immers aan dezelfde euvels lijdt, zoals de al eerder genoemde

Mitchell (1985) over het Oudengels, en Bor (1971) over het Oudfries. Ter contrast, wanneer werk wel geglost is, en redelijk in detail uitgelegd, leidt het ook direct tot hypothesevorming in aanpalende specialismen. Zo kon ik in Hoekstra (2007) over het Oudfries direct mijn voordeel doen met wat Koopman (1990) voor het Oudengels had bedacht. Comparatief onderzoek wordt dan een stuk gemakkelijker.

Aan de andere kant verdient Van der Horst natuurlijk lof voor het feit dat hij doorverwijzingen geeft naar vergelijkbare verschijnselen in aanverwante talen. Boek 1 over het Oudnederlands wordt vooraf gegaan door een kleine historisch-taalkundige of historisch-syntactische bibliografie die de voornaamste referenties voor andere talen dan het Nederlands bevat. Als frisist moet ik helaas tot mijn schrik concluderen dat het gezaghebbende en lijvige (845 bladzijden) *Handbuch des Friesischen / Handbook of Frisian Studies* (Tübingen 2001) ontbreekt! En dat terwijl enkele zeer summieere grammatica's die zich op hedendaags Fries richten wel zijn opgenomen. Een mailtje naar een willekeurig iemand van de Fryske Akademy ("kijk mijn bibliografie even na, is er nog iets wat beslist niet mag ontbreken?") was genoeg geweest. In het *Handbuch* staat onder andere een fraai overzichtartikel van De Haan (2001a) over de syntaxis van het Oudfries en een artikel van J. Hoekstra (2001) over de geschiedenis van het West-Fries, naast interessante artikelen van bijvoorbeeld Versloot (2001) over de geschiedenis van het Oost-Fries, om maar een paar te noemen van de 79 artikelen die deze bundel rijk is. Dit is des te schrijnender omdat later werk over het minder verwante Oudnoors (Faarlund 2004) wél in de bibliografie is opgenomen. Om voorrang strijden nu diverse zure opmerkingen over de behandeling van minderheidstalen in Nederland, die ik (evenwel niet zonder moeite) inslik.

Niettegenstaande de in deze recensie gegeven kritiek is er toch maar een standaardwerk dat als hulpmiddel kan dienen om de ontwikkelingsgang van het Nederlands nader te onderzoeken. Dat is ook voor de ontwikkelingsgang van het Fries van groot belang, aangezien het Fries geen zich zelfstandig ontwikkelende taal is. Het Fries heeft (bijna) altijd gefunctioneerd in een tweetalige omgeving. Al vanaf de vroegste overlevering vinden wij op Friese bodem (en ook in Groningen) naast Oudfriese bronnen ook Middelnederlandse bronnen. Merk op dat de chronologie van het Fries anders is dan die van het Nederlands, waardoor het Oudfries uit dezelfde tijd is als het Middelnederlands. Het Oudfries loopt standaard van ongeveer 1350 tot 1550, het Midfries van 1550 tot 1880; onlangs vond er nog een discussie plaats over de periodisering van het Fries (De Haan 2001b, Versloot 2004). Kortom, het boek van Van der

Horst is relevanter voor het Fries, dat constant met het Nederlands heeft samengeleefd, dan voor andere talen.

4. Tot besluit

Van de hoogleraar Weijnen werd wel gezegd dat hij een boek schreef door een schoenendoos leeg te schudden waarin zich een verzameling systeemkaartjes met gerubriceerde observaties bevond. De hoogleraar Van der Horst heeft zich ook van deze respectabele methode bediend, zij het dan dat de doos met zijn systeemkaarten heel wat groter zal zijn geweest dan die van Weijnen (indien Van der Horst al systeemkaarten gebruikt heeft). Het voornaamste bezwaar is het ontbreken van glossen bij voorbeeldzinnen uit oudere taalfasen, alsmede een gebrek aan begeleidend commentaar. Afgezien daarvan moeten we constateren dat we met een uniek en zeldzaam uitgebreid werk te maken hebben, waar geen taalkundige om heen kan die onderzoek naar ouder Nederlands – of ouder Fries – wil doen. Er is een imposante hoeveelheid terugvindbare data bijeengebracht, die het onderzoek naar historische syntaxis een sterke impuls zal geven. Critici moeten de woordenboeken maar ter hand nemen indien zij de voorbeeldzinnen niet voldoende begrijpen.

Bibliografie

- Bor, A. (1971). *Word-groups in the language of the Skeltana Riucht. A syntactic analysis with occasional lexicological observations; followed by an inquiry into its punctuation and the possibility of the influence on the text of spoken language.* Dissertation University of Amsterdam. Wageningen.
- Fischer, O., A. van Kemenade, W. Koopman & W. van der Wurff (2000). *The Syntax of Early English.* Cambridge.
- Haan, G.J. de (2001a). 'Syntax of Old Frisian'. *Handbook of Frisian Studies*, 626-636.
- Haan, G.J. de (2001b) 'Why Old Frisian is really Middle Frisian'. *Folia Linguistica Historica* 22, 179-206.
- Handbuch des Friesischen. *Handbook of Frisian Studies* (2001) H.H. Munske. In *Zusammenarbeit mit: N. Århammar, V.F. Faltings, J.F. Hoekstra, O. Vries, A.G.H. Walker and O. Wilts* (eds). Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Hoekstra, E. (2007) 'On Koopman's Generalisation. Remarks on verb clusters in Old Frisian and Old English'. In: *Twai tigjus jeer. Jubileumnummer van het mededelingenblad van de vereniging van Oudgermanisten uitgegeven ter gelegenheid van het twintigjarig bestaan van de vereniging.* Onder redactie van Carole Post van der Linde en Lars van Wezel mmv Annelies Roeleveld. Amsterdam, 139 - 151.
- Hoekstra, J. (2001) *An Outline History of West Frisian.* *Handbook of Frisian Studies*, 722-734.
- Koopman, W. (1990). *Word order in Old English. With special reference to the Verb Phrase.* Dissertation University of Amsterdam. *Amsterdam Studies in Generative Grammar* 1.

Versloot, A. (2001) 'Grundzüge ostfriesische Sprache und Literatur'. *Handbook of Frisian Studies*, 734-740.

Versloot, A.P. (2004) Why Old Frisian is still quite old. *Folia Linguistica Historica* 25, 253-298.

Noten

- 1 Zie <http://upers.kuleuven.be/node/32009>.

Merijn Knibbe (2006) Lokkich Fryslân. Landpacht, arbeidsloon en landbouwproductiviteit in het Friese kleigebied, 1505-1830

Groningen-Wageningen: Nederlands Agronomisch Historisch Instituut

Peter van der Meer (Fryske Akademy)

De wichtichste boarnen foar *Lokkich Fryslân* hawwe west: de jierrekens fan in stikmannich gasthuzen, de gegevens fan it Histoarysk GIS-Fryslân en de boelbeskriuwings fan Hinnaarderadiel foar it tiidrek 1551-1565. Merijn Knibbe hat oare primêre en sekundêre boarnen brûkt: belestingkohieren foar Ljouwert en Frjentsjer foar de earste helte fan 'e 16de ieu, de *Aanbrengh* fan 1511, de *Aanbrengh* fan 1540 foar Ljouwerteradiel en Ferwerderadiel, de Benefisjaalboeken fan 1543 en in beheind tal boekhâldings fan pleatsen. Knibbe hat foar syn ûndersyk it model fan it Fryske boerebedriuw en de bedriuwsfiering tusken 1511 en 1830 brûkt. Dat model is foar in grut part basearre op 'e ideeën fan Jan de Vries en fan Ester Boserup. Troch ynvestearrings en spesjalisasje kin net allinne de produksje, mar ek de produktiviteit fan 'e keazen aktiviteiten ferhege wurde en dat is neffens De Vries bard yn 'e Nederlânske kustgebieten nei 1500. Boserup hat oantoand dat troch yntinsivearring fan it grûngebrûk yn in pree-yndustriële ekonomy de produktiviteit de hektare tanimt. Dêrtroch kin in bepaalde oerflakte lân foar in gruttere befolking iten opleverje. De arbeidsproduktiviteit wurdt dan lykwols leger: it bewurkjen fan lân fan minder goede kwaliteit freget ommers in hegere ynspanning om ta in goede rispinge komme te kinnen.

Beide modellen fan De Vries en Boserup binne letter oanfolle troch Jan Bieleman, dy't de ûntjouwing fan 'e Nederlânske lânbou fan 1500 gearhingje lit mei de groei fan in tal stêdlike sintra yn Hollân en Flaanderen. De fraach nei iten en oare agraryske produkten yn dy sintra beynfloede oant op grutte ôfstân de lânbou yn de omlizzende gebieten. De groei fan 'e ekonomy en fan 'e befolking fan Hollân hat neffens dit model laat ta in gruttere fraach nei û.o. Fryske lânbouprodukten. Troch dy gruttere fraach en it omheech gean fan 'e prizen, krigen de Fryske boeren de kâns om te ynvestearjen en te spesjalisearjen op in op 'e stêdlike fraach rjochte produksje, benammen nei 1590, doe't de befolking yn 'e Hollânske stêden bot groeide.

De spesjalisasje binnen it bedriuw waard wichtiger troch in skaalfargerutting fan 'e produksje en it mear brûken fan betelle arbeid. Oan

‘e oare kant bleau op it mêd fan it iten op ‘e klaaibedriuwen om 1800 hinne de sels-foarsjenning fierhinne bestean, benammen wat de suvelprodukten oanbelange. Nei 1511 kamen der mear grutte boerebedriuwen, foaral nei 1670. Tagelyk mei dyskaalfergrutting yn ‘e greidegebieten fûn der in gruttere effisjensy fan it bedriuw plak. Nei 1750 kamen der yn ‘e lânbougebieten mear lytse bedriuwen, dat hie ek te krijen mei de fersprieding fan ‘e jirpel. Yn dyselde tiid, nei 1750, naam de produksje yn it klaaigreidegebiet ta, mei tagelyk in groei fan ‘e befolking.

Mei troch it modernisearjen fan ‘e Fryske lânbou naam de produksje ek ta, benammen troch yntinsivearring - mear arbeid de hektare of it bedriuw - en spesjalisasje, mar ek troch wichtige ynvestearrings op ferskate mêden. Bygelyks yn it lân troch it oanlizzen fan diken en drênaazje en troch it better bewurkjen fan it lân (wjudzjen, braak lizzen en bedongjen). Der waard ek ynvestearre yn ‘e gebouwen, yn it beslach fee en yn it boerereau, lykas de ploegen en de weinen. Dêrneist fûnen ek maatskiplike ynvestearrings plak, dy’t fan grut belang foar de lânbou wiene, lykas yn ‘e kustbeskerming, ynpoldering en benammen yn ‘e ôfwettering.

De Vries en Van der Woude hawwe in oersjoch publisearre fan ‘e ekonomyske ûntjouwing tusken 1500 en 1815. It docht bliken dat tusken 1580 en 1630 yn Nederlân in unyk proses fan ekonomyske groei plakfûn hat, dat laat hat ta in bliuwend heger nivo fan ‘e produktiviteit fan ‘e ekonomy en de wolfeart fan ‘e befolking. De skriuwers sjogge dat proses as it earste foarbyld fan moderne ekonomyske groei. Dy Nederlânske groei wie basearre op in goed oplate befolking, houtene masines, wyn, bakstiennen, turf, ynternasjonale hannel, ynpolderjen fan fruchtbere klaaigrûn en in desentralisearre urbanisearre boargerlike elite.

Knibbe lit lykwols sjen dat de neamde skriuwers der sûnder grûn fan útgien binne dat de ûntjouwing fan ‘e pachten yn Hollân lykop gie mei de pachte-ûntjouwing yn ‘e oare kustgebieten. Hy toant oan dat der wis wol regionale ferskillen wiene en dat dêrtroch De Vries en Van der Woude de groei fan ‘e produksje en de produktiviteit fan ‘e lânbou fan ‘e kustgebieten as gehiel oerskatten hawwe. Neffens Knibbe hat der wol in groei fan ‘e produksje en fan ‘e produktiviteit west, mar dy is benammen ta stân kaam troch it yntinsiver yn kultuer bringen fan marzjinale lannen, troch ferbetterings yn it wetterbehear en troch it tanimmen fan ‘e minsklike en dierlike arbeid.

De auteur wol mei de titel fan syn ûndersyk oanjaan dat Fryslân himsels lokkich priizgje mei de ûntjouwing dy’t tusken 1511 en 1830 plakfûn hat. Yn 1830 hie Fryslân, yn ferliking mei 1511, mear tierige greiden, bettere diken, produktivere kij en better ûnderhouden lân. Pleatsen wiene grutter, steviger en better boud. Der waard better ark brûkt en troch in goede

wize fan it ferdielen fan wurk en spesjalisaaasje wie de produktiviteit en de kwaliteit fan 'e produksje tanommen. Benammen troch in groeiende stêd as Londen wie der in nije merk foar de Fryske greideprodukten ûntstien. De leanen fan 'e arbeiders yn 'e Fryske lânbou wiene heger as dy fan dyselde arbeiders yn Hollân. Itselde gou foar it ambachtsfolk. Mei omdat Fryslân yn dy 250 jier amper te lijen hie fan oarloch, kin de konklúzje wêze dat Fryslân "lokkich" wie. Foarútgong yn 'e technyk fan it lânboubedriuw en 'e hannel leveren yn kombinaasje mei ynvestearrings yn diken, huzen, feiligens en oplieding, in produktivere en foar grutte groepen op it plattelân ek in mear woltierige maatskippij op as yn 'e trijehûndert jier dêrfoar.

Merijn Knibbe hat in deeglike stúdzje skreaun oer de ûntjouwings yn 'e Fryske lânbou tusken 1505 en 1830. Hy hat by syn analyze tankber gebrûk makke fan it histoarysk Geografysk Ynformaasje Systeem (HISGIS) fan 'e Fryske Akademy. Mei help fan in stikmannich kreas yn kleur ôfprinte kaartsjes lit er sjen dat de wichtichste ferklearjende fariabele yn it klaaigebiet net de soarte fan lânbou of de soarte fan klaai wie, mar de hichtelizzing. Hoe earder oft it lân yn 'e maitiid droech lei, nammerste mear wie it wurdich!

J.J. Huizinga (2007)
Tot Heil Onzer Ribbenkast: een eeuw sport in Harlingen

Harlingen: Flevodruk/Stichting Sportpromotie Harlingen

Gosse Blom (Fryske Akademy)

Op 15 desimber 2000 waarden yn it kultureel sintrum Trebol te Harns de ferkiezings hâlden fan sportpersoanen en -ferienings fan Harns fan de tweintichste ieu. De foarstapnimmers, lju fan 'e stifting Sportpromotie Harlingen, hiene ûnder mear ferskate jiergongen fan kranten neisjoen om wichtige wapenfeiten fan 'e Harnzer sportskiednis boppe wetter te krijen. Ek kaam der fan ûnderskate persoanen ynformaasje yn. Nei ôfrin fan 'e ferkiezings kamen guon mei it útstel om it samle materiaal te bewarjen en fêst te lizzen yn in boek. Der kaam in redaksje dy't jierren oanien in soad war die om it materiaal byinoar te krijen en foar publikaasje ree te meitsjen.

As titel waard keazen foar *Tot Heil Onzer Ribbenkast: een eeuw sport in Harlingen*. T.H.O.R. wie de namme fan in gymnastykferiening dy't fan 1925 oant 1941 bestie. Dy namme wie foar turnferienings oars net unyk; yn Fryslân en ek dêrbûten binne noch in stikmannich.

Besocht is om alle sporten yn 'e gemeente Harns oan bod komme te litten. Ferienings yn 'e doarpen dy't no hearre by de gemeente Harns, binne ek meinommen. Wat yn dat ramt ûnder 'sport' ferstien wurde moat, dêr is goed oer neitocht. Njonken de wenstige sporten is der ek omtinken foar tinksporten en komme bygelyks de doweferienings oan bar. Yn in taheakke komme sporten te praat dy't bûten ferieningsferbân yn Harns beoefene waarden, lykas fjochtsporten yn beskate sportakkommodaasjes. De hendikeptesport komt yn it koart ek yn in haadstik op it aljemint. It haadstik 'Depressie en bezetting' behannelet wiidweidich de perioaden fan it ynterbellum en de besetting. It haadstik 'Van Klimschool tot Waddenhal' giet ûnder mear oer útwikselingsprogramma's en oer it sportbelied fan 'e gemeente.

In rike boarne foar ditsoarte fan projekten is de ynhâld fan kranten. Dêrom seach de redaksje ûnderskate jiergongen lêgers fan 'e *Harnzer Krante* nei. It is in bytsje spitich dat de gearstallers noch net it digitaal argyf fan 'e Ljouwerter ta har foldwaan hiene; it hie hjir en dêr noch inkelde âlde opjeften bystelle kind. Sa wurdt yn it haadstik oer de wettersport in

oankundiging fan in sylwedstryd yn 1818 fermeld. No is dy oankundiging al in hiel betide, mar dochs wie der yn 1783 al in kastlein dy't op 'e Sudersee by Harns skippen en jachten om prizen sile litte woe.

De redaksje docht net mei oan de wenst dy't guon hawwe om útspraken te jaan oer 'de earste' of 'de âldste' fan ús lân. Nim bygelyks de iissport. Op side 11 wurdt de sitewaasje goed oanjûn: 'Om een vaste en geregelde bron van inkomsten te hebben, werden in de steden ijsverenigingen opgericht. Vandaar het voorvoegsel "permanent gezelschap". Londen ging voorop in 1830. In Friesland volgde Dokkum in 1840. Leeuwarden nam in 1851 [moat wêze 1850, GB] een voorbeeld aan Harlingen'. It giet dus om 'moderne' ferienings, dat wol sizze: organisaasjes mei in bestjoer en leden dy't in foarm fan meisizzenskip hawwe. De 'Harlinger Ijsvereniging' foldocht oan dy definysje. De feriening te Dokkum lykwols net. Dy wie doedestiids in kommisje sûnder kontribuearjende leden. Dêr wiene der oars mear fan yn Fryslân en om dy reden kin Dokkum der ek gjin kleem as 'âldste' op lizze. Dat de Harnzer feriening net algemien 'erkend' wurdt as âldste feriening, komt trochdat pas yn 1855 de hjoeddeiske namme oannommen waard, want earst wie it in 'permanent gezelschap'. Dat sadwaande binne der mear as ien feriening dy't miene de âldste fan de iissport te wêzen. Doch is it nijsjirrich dat de redakteuren fan *Tot Heil Onzer Ribbenkast* beskieden bliuwe en opportunistyske lûden benefierlitte. Dokkum kriget fan har de eare dy't dy stêd winlik net takomt, en oer de diskusje wurdt fierders mei net ien wurd skreaun.

Oer in oar punt wolle de redakteuren wol it boarst foarútsette. Op it omslach stiet it folgjende: '*Tot Heil Onzer Ribbenkast* is, voor zover bekend, het eerste boek waarin alle sporten binnen een gemeente aan bod komen'. Der binne wol mear útjeften oer de organisearre sportbeoefening yn oare plakken c.q. gemeenten, mar der sille yndied net folle by wêze dy't sa'n soad detaillearre opjeften hawwe.

By einbeslút in punt dêr't de Harnzers ek grutsk op wêze kinne. Fan de sporters dy't apart behannele wurde, steane twa allyksa yn it boek *De Top 500: de beste Nederlandse sporters van de 20e eeuw* (Maarssen 2009). Dat binne Jan Ykema (reedriden) en Hotze Schuil (keatsen).

Marco van der Leest en Titus van 't Veer [red.] (2007) *Rûge Gids van de Friese Popmuziek*

Ljouwert-Leeuwarden: Friese Pers Boekerij

Beart Oosterhaven (Wjelsryp)

Dizze publikaasje is yn it ljocht jûn by gelegenheid fan it 20-jierrich bestean fan 'e provinsjale popkoepel Stichting Friesland Pop te Ljouwert yn 2007. It is de twadde 'grutte' boekútjefte fan dy belange-organisaasje, nei't yn 1997 *Pop in Friesland, 40 jaar herrie* ferskynde. Fan dat boek hiene Friesland Pop-direkteur (noch altyd) Sjouke Nauta en muzikant, freelance sjoernalist en tekstskriuwer Marco van der Leest de redaksje. Lêstneamde is ek wer fan 'e partij as redakteur fan 'e *Rûge Gids van de Friese Popmuziek*. Diskear waard er mei rie en die bystien troch Titus van 't Veer.

Oan 'e *Rûge Gids* leveren mei-inoar 21 skriuwers har bydragen. De artikels binne ta stân kommen op basis fan troch de artysten sels oanlevere ynformaasje en argyf materiaal fan Friesland Pop. Behalven 270 alfabetysk oardere lemma's oer de yn 'e eagen fan 'e redaksje wichtichste en meast ynfloedrike bands, persoanen, poadia en studio's út 'e Fryske popmuzyk fan doe (in dúdlik begjin wurdt nearne oanjûn) en no – fan Aaipop oant Zwart op Wit – binne 10 oanfoljende artikels opnommen. Dêr komme de belangrykste persoanen sels yn oan it wurd. Dat binne efterinoar: manager/konsertorganisator Sjoerd Cuperus; folkmuzikant Nanne Kalma; ferskate lju út (en oer) de tiid fan 'e Friese Bries (1985-1990); trûbadoer Piter Wilkens; Immie Jonkman fan it Wâldrock-festival te Burgum (sûnt 1988); drummer en teamlieder by de Akademy foar Popkultuer te Ljouwert Jan Pier Brands; Fryslâns grutste popstjer Syb van der Ploeg (fan De Kast); MC (*Master of Ceremonies*) Mouth Of Madness; muzikale tûzenpoat, mar foaral *dance*-muzykprodusint Junkie XL (Tom Holkenborg) en sjonger Mirjam Timmer (fan Twarres).

Mei de titel *Rûge Gids* hawwe de gearstallers net allinne oansluting socht by de goarre fan ynternasjonale Ingelsktalige útjeften mei allegear 'Rough Guide' yn 'e titel, mar har grif ek alfêst yndekke wollen tsjin 'e krytyk dat der wolris wat misse koe yn harren boek. My no fierder beheinend ta de Frysktalige artysten en groepen, soe 'k bygelyks wol lemma's oer de *singer/songwriters* Gurbe Douwstra, Henk van der Hei, Bennie Huisman en Sytse

van der Werf en oer de bands Bombarje, Fan Batsum, Oerémis en De Sadelrûkers yn 'e *Rûge Gids* oantrefte wollen hawwe.

Slimmer as dat folslein missen fan guon solisten en groepen, achtsje ik it feit dat de ynformaasje oer wat oft wòl yn it boek stiet, lang net altyd betrouber is. Ik neam in stikmannich foarbylden. Op side 7 stiet dat it Lytske Aaipop-festival begjint yn 1997. Op s. 8 stiet lykwols dat de band N.I.X. de earste edysje fan dat festival yn 1995 wint. Dat alle jierren op Peaskemoandei sa'n 3000 lju op it reguliere Aaipop ôfkomme (s. 8) doocht net; it hâldt mei in 2500 besikers wol op. Doede Bleeker syn yn 'e mande mei The Outsiders makke plaat *Sweetteef* is gjin cd-album út 1992 (s. 21), mar in miny-cd út 1998. It komt út dat Roel Slofstra yn 1994 syn *comeback* makke mei de cd *Moai yn septimber* en dat de teksten op dat album allegear fan 'e hân fan Sybe Krol wiene. Dat Krol de 'toenmalige levenspartner' (s. 240) fan Slofstra wie (yn 1994 dus), is der lykwols fier by troch. Sybe Krol ferstoar nammentlik al op 25 febrewaris 1990! It festival foar Fryske folkmuzyk Tsjoch wurdt, sa stiet op s. 281, 'sinds 1977' organisearre. By it lemma Doede Veeman stiet lykwols: 'Ook is hij in 1980 mede-oprichter van het Friestalige festival Tsjoch' (s. 288). Sjonger Robbie en gitarist Harry van Wieren fan 'e groep Van Wieren/Thin Air binne net 'broers' (s. 287), mar neven. En sa docht dizze *Rûge Gids* op suver alle siden syn namme wol eare oan!

It mei dúdlik wêze: as betrouber standertwurk is de *Rûge Gids van de Friese Popmuziek* in fiasko. Dochs hat dizze krusing fan in ensyklopedy en in algemien oersjochwurk ek syn goede en weardefolle kanten. It boek is nammentlik kreas foarmjûn, en sit dêrby grôtfol mei unyk fotomateriaal. Boppedat binne de al neamde 10 oanfoljende artikels wòl goed foar de hearen kommen.

Foar it oare slút ik my graach oan by de be- en ferwûndering dy't opklinkt út muzikant – en sêls ek ûnderdiel fan 'e Fryske popskiednis – Nyk de Vries (The Amp, Meindert Talma & The Negroes) syn skôging fan 'e *Rûge Gids* yn *De Moanne* (nû. 6, july 2008, s. 47): 'It stiet der allegear moai oersichtlik yn [...]. Ik blêdzje en blêdzje en tink, oh ja dy heale idioaten hiest ek noch, en ferdomd, dy knapen [...]. Dat is moai.'

